

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СЛОВОТВОРУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Людмила ЧУМАК (Житомир, Україна)

У статті розглядаються визначальні принципи системно-структурної організації мови. Висвітлено основні поза- та внутрішньомовні чинники розвитку мовної системи. Проаналізовано системно-структурну організацію словотвору сучасної англійської мови.

Ключові слова: *системна організація мови, словотвір, позамовні чинники, внутрішньомовні чинники, поліфункціональність, ієрархічна оформленість одиниць мови, процеси деривації.*

The article deals with the determinative principles of system-structural organization of the language. The main extra- and intralingual factors of the development of the language system are described. The system-structural organization of modern English word-formation is analyzed.

Key words: *system organization of the language, word-formation, extralingual factors, intralingual factors, polyfunctionalism, hierarchic image of the language units, derivation processes.*

Задоволення потреб людини, пов'язані з розвитком її пізнавальної діяльності, еволюції її сприйняття, визнаються рушійною силою розвитку мови. Розуміння природи взаємодії людини з навколишнім середовищем допомагає наблизитись до розуміння людської свідомості та природи тих системних зв'язків, які знаходять своє відображення у мові. Переваги погляду на об'єктивний світ з позиції системного підходу, як одного з основоположних методологічних принципів сучасної науки, уможливорює формулювати, розглядати, вивчати, розв'язувати задачі, пов'язані з одержанням, зберіганням, передачею та перетворенням інформації.

Актуальність вибору проблеми визначається необхідністю комплексного аналізу тенденцій розвитку шляхів та збагачення сучасної англійської мови.

Об'єктом дослідження обрано систему словотвору сучасної англійської мови. Аналіз динаміки процесів деривації в системі сучасної англійської мови визначено предметом даної статті.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні питань виявлення особливостей системно-структурної організації мови загалом та словотвору сучасної англійської мови зокрема. Для досягнення цієї мети постає необхідність вирішення наступних завдань: розкрити суть організації мовної системи у процесі розвитку сучасної англійської мови; розглянути умови, що зумовлюють механізм взаємодії елементів лексичної системи; проаналізувати реалізацію особливостей процесів деривації у системі сучасної англійської мови.

Шляхи розширення та збагачення словникового складу сучасної англійської мови поставали предметом дослідження у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (І.В. Андрусак 2003; Р. Барнхарт 1995; М.В. Белозьоров 2002; О.Л. Гармаш 2005, 2009, 2012; Дж. Ейто 1990, 1999, 2001; С.М. Єнікєєва 1999, 2006; Ю.О. Жлуктенко 1981; В.І. Заботкіна 1989, 1991, 2009; Ю.А. Зацний 1999, 2008; Н.Г. Іщенко 2010; А.Е. Левицький 1999, 2001, 2009; Л.Ф. Омельченко 1981; М.М. Полюжин 1999, 2004; О.В. Ребрій 1999; Т.М. Сакал 2004 тощо).

З поняттям системи в мові «пов'язуються форми руху мовної матерії, структурні рівні її організації, окремі цілісні об'єкти всередині структурних рівнів, різні аспекти», що описують ці об'єкти [Шкуропацкая М.Г. 2003, с. 109]. У зв'язку із цим, лінгвісти наголошують на достатньо глибокому вивченні розвитку сучасної англійської мови у різних площинах: як окремого етапу, і як моделі відображення дійсності [Babich G.N. 2002; Crystal D. 2002; Liberman A. 2005].

Ефективне функціонування мови нерозривно пов'язується з поняттям самодостатньої системи у всіх її видах і сферах мовленнєвої діяльності. Відомо, що можливість функціонування якогось об'єкту «виходить з факту його системного положення < і, разом з тим,> зумовлює положення даного об'єкту в системі, що і визначає внутрішню будову всієї системи в цілому» [Шкуропацкая М.Г. 2003, 109]. Тому постійні процеси розвитку мови, збагачення та вдосконалення її ресурсів та засобів є невід'ємною частиною

функціональності мови. Такі процеси відбуваються на всіх її рівнях, хоча ступінь впливу на різнорівневі одиниці, інтенсивність та швидкість перебігу системно-структурних змін у різних підсистемах мови є різними як у кількісному, так і якісному розумінні.

Лексичне багатство англійської мови як раз і свідчить про тенденції, що відбуваються у системі мови. Передумовою лінгвістичного дослідження системи словникового складу сучасної англійської мови є системне розуміння лінгвістичних фактів у цілому та формально-семантичних зв'язків у лексиці мови зокрема, що, у свою чергу, досліджує «утворення одного слова або значення від іншого і визначає функції слова «бути дериватором» і «бути дериватом»» [Іщенко Н.Г. 2010, с. 5]. Сучасний рівень розвитку лексикологічної науки ґрунтується на вивченні питань системної організації словникового складу мови та слова, як основної одиниці мови.

Словниковий склад мови становить собою складну систему, яка виникла у процесі багатовікового історичного розвитку та характеризується системністю, поліфункціональністю, варіативністю, діахронічною мінливістю, здатністю до перетворювань на всіх рівнях його мовної структури [Гамкрелідзе Т.В. 1988, с. 145]. Складність мовної системи демонструє, з одного боку, подібність елементів за своєю суттю й зовнішніми ознаками та їх виявом, а з іншого боку, їх відмінність. Основу поняття значущості системи створюють тотожності і відмінності у сукупності, у взаємодії одних з одним, як єдине ціле.

Відомо, що системи розрізняються між собою низкою властивостей: стабільністю, спроможністю включати у свій склад нові елементи, складністю будови, мірою організованості елементів тощо. Як відмічають учені, будь-яка система існує за наявності між складовими частинами певних відношень, що зв'язують ці частини в єдине ціле. Згідно з теорією Ф. де Соссюра, елементи мовної системи не мають ніяких індивідуальних властивостей поза цілим і «значимість одного елемента впливає через одночасну наявність інших» [Соссюр Ф. де 1977, с. 147].

У цьому зв'язку, вчені вказують на виявлення механізму взаємодії об'єктів у мовній системі, що розуміється як «активний, взаємоспрямований зв'язок між об'єктами, елементами системи» [Бондар О.І. 1998, с. 4]. Взаємодія елементів лексичної системи визначається позамовними та внутрішньомовними чинниками. Серед останніх у науковій літературі виділяють: «а) системність мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; б) тенденцію до ускладнення, урізноманітнення мовної структури; в) тенденцію до інтеграції, яка виявляється водночас з тенденцією до диференціації елементів мови; г) принцип економії мовної енергії, лінгвальних засобів (використання однослівних найменувань замість описових зворотів, конденсація, усічення слів, різні типи аббревіації, скорочень); г) надання переваги експресивним мовним формам; д) дія аналогічних тенденцій тощо» [Стишов О.А. 2003, с. 7].

Лексико-семантична система англійської мови будується за принципом, який можна охарактеризувати як лінгвальна стабільність, що має конкретні суттєві ознаки. Так у мовній практиці нова лексика, за своїми кількісними показниками, значно поступається узуальній. Тому, для передбачення перспектив розвитку певної інновації, особливої уваги потребує аналіз характеру взаємодії, взаємозв'язку інновації з іншими лексемами в межах системи мови та комунікативних можливостей у сукупності, які і гарантують її мовну стійкість.

Творення вторинних номінативних знаків зі статусом слова зумовлюється, перш за все, потребою комунікативної необхідності. По-друге, лінгвальна стабільність забезпечує регулювання лінгвальних контактів і запозичень. Дослідники зазначають, що процес усталення певної інновації проходить в декілька етапів: «з'ясування її активності й значущості в процесах номінації та комунікації, відповідності чинним мовним нормам, виявлення чинників, які сприяють її стабілізації, і, нарешті, лексикографічну фіксацію» [Карпіловська Є.А. 2007, с. 3]. Лінгвальна стабільність тієї чи іншої інновації зумовлюється «семантичною стійкістю», «чіткістю

значеннєвих меж» [Стишов О.А. 2003, с. 6], що уможлиблює відтворення інновації «поза первісним контекстом» [Зацний Ю.А., Янков А.В. 2008, с. 7].

Поняття «стабільність» узгоджується з поняттям «природна мінливість», яка властива мові як соціальному явищу історичного характеру. Безперечно, це пояснюється тим, що принцип системності лексики, як і усієї мовної системи, максимально виявляється у її відкритості та динамізмі, оскільки відкритою вважається та система, «яка дозволяє як вилучати з її складу, так і включати до нього нові елементи, при чому подібні зміни не заважають системі виконувати своє призначення» [Семчинський С.В. 1988, с. 144]. У свою чергу, відкритість асоціюється із рівнем (станом) відношень системи з оточенням, можливістю вільного багатостороннього обміну її складових, інформації. Відкритість є наслідком як екстралінгвальних, так і інтралінгвальних стимулів розвитку мовної системи. Лексика миттєво реагує на всі зміни об'єктивної реальності – приймає їх чи відкидає.

Слово, як «найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значима одиниця мови, яка співвідноситься з пізнанням і вичленованим окремим елементом дійсності, використовується для побудови успішної комунікації, є засобом реалізації намірів і цілей для пізнання та перетворення реалій життя» [Українська мова. Енциклопедія 2000]. Слова створюють природну знакову систему, яка розвивається та змінюється разом із людиною, її творцем і носієм [Сідельніков В.П., Сушинська І.М. 2003, с. 298].

Як слушно зауважує Ю.О. Жлуктенко, розвиток словникового складу зумовлюється тим, що «він у своєму існуючому стані ніколи не може відбити всю безмежність людського досвіду, безмежність навколишнього світу» [Жлуктенко Ю.А. 1974, с. 126]. Лексичний склад мови постійно і безперервно розвивається та вдосконалюється. Досліджуючи мовну систему сучасної англійської мови, лінгвісти неминуче натрапляють на факт етимологічної неоднорідності, на існування у словниковому складі найрізноманітніших за походженням слів.

Передусім, це пояснюється соціальними параметрами, тобто особливостями розвитку суспільства. Мова існує тільки у суспільстві, і носії мови мають політичні, суспільні, культурні зв'язки з носіями інших мов. Розвиток словникового складу якраз і відбиває «процеси пристосування мовної системи до нових потреб комунікації у зв'язку з ускладненням позамовного середовища» [Зацний Ю.А. 1998, с. 3]. Ця специфічна риса лексико-семантичної підсистеми пояснюється тим, що лексика є тією ділянкою мови, «яка пов'язує мову з об'єктивною дійсністю, із суспільством» [Кочерган М.П. 1976, с. 45]. Нові реалії ХХІ сторіччя викликані подіями глобального масштабу: інформаційна революція, економічні перетворення, розвиток науки, техніки, міжнародний тероризм і боротьба з ним, проблеми охорони навколишнього середовища, дискримінації в суспільстві, суспільна діяльність людей [Зацний Ю.А., Янков А.В. 2008, 5; Stein G., John Ayto 2001, 146]. Все це є найвпливовішою ознакою процесів, які знаходять своє відображення у словниковому складі мови.

Зміни у лексико-семантичній підсистемі мови залежать також від інтралінгвальних факторів, що зумовлені антропоцентричністю мовної системи. Комунікативні наміри носіїв мови є початком будь-яких мовних змін. Суб'єкт мовлення «визначає ситуацію, оцінюючи факти об'єктивної дійсності, і організовує акт мовлення, відповідно до свого розвитку, менталітету» [Шелякин М.А. 2005, с. 186]. Нові ментальні закономірності, концептуалізація людської свідомості знаходять своє вираження у словниковому складі мови.

Дві абсолютно протирічні, об'єктивні та взаємопов'язані тенденції – інтеграція та диференціація елементів мови спричиняють процес функціонування лексики у дериваційному форматі. Прояв дуалізму елементів сучасної англійської мови спостерігається з одного боку у загальній тенденції до економії мовної енергії, прагненні мовців до раціоналізації, прагматизму, що ведуть до спрощення структури лінгвальних засобів. З іншого боку слід

говорити про механізм оновлення, примноження та розвитку мовних ресурсів – «...способи перетворення структури вже існуючих в мові одиниць номінації лексичного та лексико-синтаксичного типів» [Гармаш О.Л. 2010, с. 131].

Такі активні, динамічні процеси, що є характерними особливо в останні десятиліття в лексико-семантичній системі англійської мови, виявляють систему утворення мовних інновацій. У сучасній англійській мові ця система «постає як динамічна, урівноважена, постійно еволюціонуюча діалектична єдність конститuentів та механізмів, що її складають» [Гармаш О.Л. 2009, с. 16]. При цьому підкреслюється, що джерелом процесу формування нових цілісних похідних одиниць за певними моделями, тобто її об'єктами, виступають одиниці всіх рівнів мовної системи: фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного, фразеологічного тощо. Вплив словотвірної підсистеми є одним із чинників змін у лексико-семантичній підсистемі мови.

Словниковий склад англійської мови загалом та система словотвору зокрема вирізняється «відношеннями ієрархічного підпорядкування» [Гречко В.А. 2003, с. 70]: одиниці більш низького рівня можуть послідовно включатися в класи одиниць більш ієрархічно високого рівня. Ієрархічна оформленість одиниць мови відзначається певними закономірностями організації і розвитку (складається зі стабільних, сталих та набуває нових елементів, що виявляють ознаки постійного руху й оновлення). Використання різнорівневих конститuentів мови (фонем, графем, морфем, слів, словосполучень, речень) у процесі формування нових лексичних одиниць вчені пов'язують з явищем «поліфункціональності» словотвірної системи [Бондарко А.В. 1994, с.15-25; Гармаш О.Л. 2009, с. 23; 2011, с. 231-232; Єнікєєва С.М. 2005, с. 121; Кудрявцева Л.А. 2004, с.31; Левицький А.Е. 1999, с. 7], оскільки, як відомо, система словотвору немає «власних» складових.

Лексика будь-якої мови складається не лише з системи її окремих елементів. З одного боку, кожна лексична одиниця є самостійною, характеризується неповторною стилістикою, мовним буттям, функціонуванням. Але, разом з тим, кожне слово організовує певні відношення і зв'язки з іншими одиницями одного, і різних з ним рівнів мовної системи. Відношення ієрархічного підпорядкування простежуються не тільки як засіб оформлення одиницями нижчого рівня одиниць вищого рівня. В одиницях вищого рівня будь-яка одиниця реалізує свої функції, виступаючи як складова частина. Поняття системи, окрім принципу взаємозалежності, діалектичної єдності її елементів, ґрунтується на розумінні функціонування цих елементів у системі.

Активні словотворчі процеси у сучасній англійській мові реалізуються і у творенні похідних та розвитку лексичного складу мови, і у виконанні «функції зв'язку між частинами мови та функції класифікаційно-пізнавальної діяльності людини» [Горпинич В.О. 1995, с. 3]. Нова похідна одиниця виступає як результат мисленнєвої діяльності людини, оскільки з'являється безпосередньо в процесі творення думки, «що виникає в ході комунікації, в результаті актуалізації функціональних можливостей мовної одиниці» [Левицький А.Е. 1999, с. 7].

Поява нової лексичної одиниці означає, що вона набуває усіх ознак лексичної системи мови. І, оскільки мова «перебуває в постійному комунікативному русі, який призводить до змін» [Кудрявцева Л.А. 2004, с. 8], «функціональна трансорієнтація лексем розширює номінативно-комунікативні можливості мови» [Єнікеева С. М. 2006б, с. 45]. Відомо, що морфеми використовуються в якості дериваційних (словотворчих) засобів для утворення нових похідних слів. З часом такі нові похідні обов'язково потрапляють до тієї чи іншої частини мови з характерними для неї морфологічними ознаками. Так у словниковому складі мови і з'являються «ряди одиниць» з «власною ієрархією та класифікацією», причому не тільки

лексичного, а й «морфемного рівня, а саме нові словотворчі елементи» [Гармаш О.Л. 2009, с. 27].

У свідомості носіїв мови відбувається певна переорієнтація моделі. Лексична одиниця (наприклад, *intensive, free, friendly, person, something, speak* тощо) починає функціонувати як словотворчий елемент з властивими йому характерними ознаками і реалізацією афіксальних функцій. Такі дериваційні елементи, у яких константний компонент представляється в узагальненому значенні, збільшують число афіксальних похідних, і стають типовими для більшості носіїв мови, наприклад: *capital-intensive, cost-intensive, energy-intensive, information-intensive; acid-free, "idol"-free, lead-free, particle-free, salt-free, smoke-free, "substance"-free, sugar-free, tax-free, "tenure"-free, text-free, trouble-free; consumer-friendly, customer-friendly, environment-friendly, "human"-friendly, ozone-friendly, reader-friendly, user-friendly; craftsperson, chairperson, salesperson, sportsperson; cop-speak, computerspeak, doctorspeak, management-speak, solicitor-speak, technospeak* тощо.

Утворення нових лексичних одиниць може відбуватись і шляхом лексикалізації словотвірних елементів, коли, наприклад словотворчий елемент *docu-, -dom, -ism, -gram, -mail* з одного боку абсорбує в собі фрагменти значень лексеми, частиною якої він є, а з іншого – зміст цілого фрагмента мовленнєвого висловлення: *audism, heterosexism, fattyism, geneism, sexism, smokeism; docu-style, docu-series, docu-soap, docu-comedy, docu-tragicomedy, docu-realism, docu-reality, docu-look, docu-fiction, docu-reports, docu-polemics, docu star; blackmail, graymail, greenmail* тощо. Семантико-словотвірні варіанти дериваційних елементів є прикладом структурованості та динамічної організації словотвірної системи.

Отже, викладений матеріал дозволяє підсумувати, що інтенсифікація якісних і кількісних змін у словниковому складі сучасної англійської мови спричинені як зовнішніми умовами функціонування мови так і внутрішніми механізмами творення мовних інновацій. Дериваційні процеси, що відбуваються у самій лексиці є прикладом взаємодії лексичного та

словотвірного рівнів мови та аргументом для доказу тези про самоорганізацію та саморозвиток мови та визнання словотвору як самоорганізуючої системи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар О.І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / О.І. Бондар; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1998. – 32 с.
2. Бондарко А.В. Функции языковых единиц в потенциальном и результативном аспектах // Грамматика и семантика на славянских языках в коммуникативном аспекте. – София: Университетско изд-во “Св. Климент Охридски”, 1994. – С. 15-25.
3. Гамкрелидзе Т.В. Лингвистическая типология и праязыковая реконструкция Текст. / Т.В. Гамкрелидзе // Сравнительно-историческое изучения языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 145-157.
4. Гармаш О.Л. Англійська епідигматика та розвиток вокабуляру: [монографія] / О.Л. Гармаш; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Мелітополь: Вид. будинок ММД, 2009. – 128 с.
5. Гармаш О.Л. Лінгвокогнітивне висвітлення системних характеристик афіксального фонду англійської мови // Функціональна лінгвістика. Научний журнал. – 2010. – № 1, Т.1. – С. 130-133.
6. Гармаш О.Л. Лінгвосинергетичний аспект розвитку словникового фонду англійської мови: Монографія. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 324 с.
7. Горпинич В.О. Словотворення і словотвір української мови. – Київ: Наукова думка, 1995. – 68 с.
8. Гречко В.А. Теория языкознания. – М.: Высшая школа, 2003. – 375 с.

9. Єнікєєва С.М. Вербоформанти, верботрансформанти та система словотвору (на матеріалі англійської мови) // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – 2005. – №5 (77). – С. 119-127.
10. Єнікєєва С.М. Синергетизм функціональної трансорієнтації лінгвальних знаків (на матеріалі сучасної англійської мови) / С.М. Єнікєєва // Вісник СумДУ, № 11, 2006б, Том 2. – С. 43-51.
11. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю.А. Жлуктенко. – К.: Изд-во при КГУ, 1974. – 176 с.
12. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-90 - ті роки ХХ століття): дис. д-ра філол. наук: 10.02.04. / ЗДУ. – Запоріжжя, 1999. – 402 с.
13. Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Словник. Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
14. Іщенко Н.Г. Системність у лексиці // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 3-6.
15. Карпіловська Є.А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3-15.
16. Кочерган М.П. Про системність у лексиці та семантиці: (на допомогу студентів-заочників) / М. П. Кочерган // Укр. мова і л-ра в шк. – 1976. – № 4. – С. 38-45.
17. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Киевский нац. ун-т им. Тараса Шевченко. – 2-е изд., испр. – К.: ИПЦ «Киевский ун-т», 2004. – 208 с.
18. Левицький А.Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – КДУ. – Київ, 1999. – 36 с.
19. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К.: Вища шк., Головне вид-во, 1988. – 327 с.

20. Сідельніков В.П., Сушинська І.М. Екстралінгвістичні чинники, що зумовлюють функціонування мови // Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации: Сб. науч. докл. X Международной конференции по функциональной лингвистике. Ялта, 29 сентября – 4 октября 2003 г. – Ялта, 2003. – С. 298-301.
21. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
22. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) Автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.02.01 / О.А. Стишов; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К., 2003. – 35 с
23. Шелякин М.А. Язык и человек: К проблеме мотивированности языковой системы: учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука 2005. – 296 с.
24. Шкуропацкая М.Г. Деривационная системность лексики (На материале русского языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. – Кемерово, 2003. – 442 с.
25. Babich G.N. Lexicology: A Current Guide Text. / G.N. Babich. – Yekaterinburg.: Cultural information bank, 2002. – 116 p.
26. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language Text. / D. Crystal. Oxford: Oxford University Press, 2002. – 498 p.
27. Liberman A. Word Origins Text. / A. Liberman. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 312 p.
28. Stein G., John Ayto. Twentieth Century Words // International Journal of Lexicology. – Vol. 14, – # 2. – June 2001. – P. 145-148.